

## DOĞU ÖĞRETİLERİNİN BATIYA AKTARILMASINDA TEOSOFİ CEMİYETİ'NİN ETKİSİ \*

Ali GÜL\*\*

### Öz

Teosofi Cemiyeti, 1875 yılında ABD'de kurulan bir modern ezoterik ve okültist harekettir. Cemiyetin doktrinel lideri gizemli bir kişilik olan Helena Petrovna Blavatsky'dir. Temelde Batı ezoterik ve okült geleneklerine yönelen Teosofi hareketi 1879 yılında Hindistan'a taşındı. Bu tarihten itibaren Teosofi literatürüne Hint öğretileri hâkim oldu. Bu anlamda cemiyet tam anlamıyla senkretik bir yapı sergiledi. Cemiyet reenkarnasyon ve karma başta olmak üzere Hint düşünce ve inanç dünyasının kavramlarını Batı'ya taşımada önemli rol oynadı. Ürettiği literatür birçok Batılı'nın Doğu öğretilerini tanınmasına vesile oldu. Mahatma Gandhi dahi öz kültürünü tanıma-da Teosofi Cemiyeti'nin etkisini ifade etmiştir. Bugün Batı dünyasında Tibet'in egzotik ve mistik bir merkez olarak tanınmasında ise cemiyetin özel bir yeri vardır. Tüm bunların yanında cemiyet Hint öğretilerini yozlaştırdığı hususunda ciddi eleştiriler de almıştır. Bu çalışma Teosofi Cemiyeti'nin Doğu öğretilerini Batı'ya taşımadaki rolünü değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Teosofi Cemiyeti, H. P. Blavatsky, Hinduizm, Budizm, Doğu öğretileri, Batı dünyası, Gandhi, Tibet.

### Abstract

## Impact of Theosophical Society in Transfer of Eastern Teachings to the West

Theosophical Society, is a modern esoteric and occultist movement, which was founded in 1875 in the United States. Helena Petrovna Blavatsky, doctrinal leader of the Society is a mysterious character. For a while Blavatsky was one of the members of the spiritualism, then she abandoned the spiritualist thought and founded the Theosophical Society with presidency of her fellow H. S. Olcott. A few years the society continued to work in USA. Theosophical movement which tended towards to Western

\* Bu makale Ali Gül tarafından, İstanbul Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi alanında 2015 yılında tamamlanan "Senkretik Bir Oluşum Olarak Teosofi Cemiyeti ve XX. Yüzyıl Kültürel Yapıları Üzerindeki Etkisi" isimli doktora tezi temel alınarak hazırlanmıştır.

\*\* Dr. Çemberlitaş Anadolu Lisesi, email: aligul10@hotmail.com.

## 10 • DOĞU ÖĞRETİLERİNİN BATIYA AKTARILMASINDA TEOSOFİ CEMİYETİ'NİN ETKİSİ

esoteric and occult tradition moved to India in 1879. From this date, Indian teachings has been dominant in the Theosophical literature. In this sense, the society showed a syncretic nature, literally. Society played an important role in transferring the concepts of Indian teachings and beliefs, especially reincarnation and karma to the Western world. Literature of the society was instrumental in many Westerners recognition of the Eastern teachings. Theosophy lodges was almost the center of the Eastern teachings. Even Mahatma Gandhi expressed the impact of the Theosophical Society to his recognition of his own culture. Many people who tended to Indian beliefs familiarized Hinduism and Buddhism through the society. Despite receiving some criticisms, the translations of basic Indian texts which society made managed to directing the attention of many people to the Eastern teachings. Today, Society has special significance in Tibet's great importance in Western world as an exotic and mystic land. Blavatsky's doubtful Tibet trip and the Tibetan mahatmas which were production of her myth maker mind was instrumental in Tibet's being as a mysterious center. Society was also a pioneer in the publication and promotion of secret Tibetan texts in the West. In addition to this, the society has also received serious criticism that it has degenerated Indian teachings. This study aims to evaluate the role of the Theosophical Society in transferring Eastern teachings to the West.

**Keywords:** Theosophical Society, H. P. Blavatsky, Hinduism, Buddhism, Eastern teachings, Western world, Gandhi, Tibet.

### GİRİŞ

Teosofi Cemiyeti, 1875 yılında ABD'de kurulmuş senkretik yapılı bir dini harekettir. Cemiyetin düşünce yapısı ezoterik ve okültist temellidir. Teosofi hareketinin doktrinel lideri Rus kökenli Helena Petrovna Blavatsky (1831-1891), modern okült düşüncenin köşe taşlarından kabul edilen gizemli bir kişiliktir. Yirmili yaşlarında başladığı ve yirmi yılı aşan gezilerinde dünyanın birçok yerinde bulunmuş, ezoterik bilgilerin peşinde koşmuştur. Blavatsky, 1873 yılında ABD'ye geldiğinde dönemin revaçta hareketi ruhçuluğun bir müntesibi durumundadır. ABD'de maharetli bir medyum olarak dikkat çeken Blavatsky, ilerleyen dönemde medyumcu fenomenlere dayalı ruhçuluğu terk ederek "teosofi" kavramı çatısı altında bir hareket başlatmıştır.

Doktrinel önderliğini Blavatsky'nin yaptığı Teosofi Cemiyeti'nin resmi başkanlığını H. S. Olcott (1832-1907) üstlenmiştir. Teosofi Cemiyeti'nin öğretileri Blavatsky'nin düşünceleri etrafında şekillenmiştir. Cemiyetin teosofi anlayışını; Batı geleneğinde kendisine yer bulan, mistik ve gnostik bir yapı

sergileyen, daha çok “Hıristiyan teosofisi” olarak tebarüz eden geleneksel teosofi anlayışından kesin olarak ayırmak gerekir. Bu anlamda Teosofi Cemiyeti “modern Teosofi hareketi” olarak tanımlanır (Özkan, 1998: 193-194; Faivre, 2000: 4-5).

Senkretik yapısı itibarıyla birçok öğretiden beslenen Teosofi Cemiyeti, modern ruhçu hareket içinden doğmuş, sonrasında Batı ezoterik geleneğine yönelmiştir. Cemiyet merkezinin 1879’da Hindistan’a taşınması sonrasında ise modern Teosofi literatürüne tam anlamıyla Doğu –özelde Hint- kavramları hâkim olmuştur. Teosofi öğretisi monist bir varlık anlayışına sahiptir. Varlık âlemini tanrının/ilahi özün tezahürü olarak gören bu anlayış aynı zamanda varlığı yedi katmanlı ve devirsel bir yapı olarak algılar. Bu anlamda Yeni-Platonculuk ve Hint öğretilerini yansıtan teosofi düşüncesi aşağı seviyedeki madde âleminin nihai hedefinin ilahi/ruhani âlem ve mertebe olduğunu ifade eder. İnsanı ilahi mertebeye ulaştıran süreçte reenkarnasyonu bir araç olarak kabul eden teosofi, insana bu yolda yardım eden ruhsal rehberlere (mahatmalar)<sup>1</sup> vurgu yapar. Teosofi öğretisinin en çok vurguladığı bir diğer husus da insanın sahip olduğu ancak özel bir eğitimle ve dikkatle kullanılması gereken okült (gizli) güçlerdir. Bu düşünceye dayanarak ürettiği literatürle Teosofi Cemiyeti modern ezoterizm ve okültizm tarihi açısından önemli bir konuma sahip olmuştur (Gül, 2016; Özkan, 1998; Santucci, 2005).

H. P. Blavatsky’nin sebep olduğu skandallar ve bunun sonucunda bir sahtekâr olarak ilan edilmesi cemiyetin imajını zedelese de Teosofi Cemiyeti özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında Hindistan ve Seylan (bugün Sri Lanka)’da ve Batı dünyasında önemli tesirler icra etmiştir. Cemiyet bir buçuk asra yaklaşan Hindistan merkezli çalışmalarıyla Hint inanç ve öğretilerinin Batı’ya taşınmasında en önemli faktörlerden birisi olmuştur. Geçtiğimiz yüzyıl içerisinde Batı dünyasında hızla yayılan Doğu öğretilerinin hiç kuşkusuz birçok müsebbibi vardır. Ancak bunlar içerisinde Teosofi Cemiyeti’nin öncü olma ve etkin

1 Mahatma, kavramı “yüce ruh” anlamına gelen Sanskritçe bir kavramdır. Bu kavram modern okült kültürde Blavatsky tarafından spekülâtif biçimde popüler kılınmış ve kendisine teosofik bir anlam kazanmıştır. Buna göre mahatmalar, sayısız reenkarnasyonlar sonunda ruhsal olarak yükselmiş rehber kişilerdir. Mahatmalar fiziksel sınırları aşarak doğüstü fenomenler sergileyebilirler. Örneğin; astral yolculuklar yapabilir, farklı bedenlere girebilir, telepatik metotlarla insanlara mesajlar verebilirler. Blavatsky, kendisine Morya ve Koot Hoomi isimli iki Tibetli mahatma tarafından rehberlik yapıldığını iddia etmiş, teosofik literatürü büyük oranda bu mahatmalarla kurduğu iletişime dayandırmıştır (Gül, 2016: 258-274).

## 12 • DOĞU ÖĞRETİLERİNİN BATIYA AKTARILMASINDA TEOSOFİ CEMİYETİ'NİN ETKİSİ

olma hususunda müstesta bir yeri olduğunu ifade etmeliyiz. Cemiyet bu çalışmalarlarıyla dini çoğulculuk ve karşılaştırmalı dinler alanında da öncü olan hareketlerden olmuştur (Goodrick-Clarke, 2004: 18; Pedersen, 2001: 152-153). Bu anlamda cemiyetin modern kültüre etkisi dikkate değer niteliktedir. Tüm bunlarla birlikte cemiyetin Hint öğretilerini yozlaştırdığı, kendi spekülâtif öğretilerini sunmak adına bu öğretileri istismar ettiği noktasında ciddi eleştiriler aldığını da ifade etmek gerekir (Guenon, 2004: 2, 21-24; Evola, 1996: 71-89; Müller, [18.04.2015]). Biz bu çalışmamızda Teosofi Cemiyeti'nin tarihini ve öğretilerini makalemizin kapsamını aşacağı düşüncesiyle farklı çalışmalara havale ederek cemiyetin Doğu öğretilerinin Batı'ya transferindeki etkisini değerlendirmeye çalışacağız.

### **Doğu Öğretilerine Yönelimde Teosofi Cemiyeti'nin Yeri**

Teosofi Cemiyeti özellikle liderlerinin ve merkezinin Hindistan'a yerleşmesinden itibaren (1879) büyük ölçüde ürettiği metinlerde Hint felsefe ve inançlarının taşıyıcısı oldu. Cemiyetin senkretik yapısının en önemli yansıması Doğu öğretilerinin Batı dünyasına nakledilmesinde görülür. Gerek yayın faaliyetleri gerekse konferanslar düzenleme, kütüphaneler oluşturma gibi çalışmalarla cemiyet Doğu felsefe ve düşüncelerinin Batı dünyasına aktırılmasında en önde gelen yapılardan birisi olmuş, bu husustaki gayretlerini kuruluşundan günümüze kadar sürdürmüştür. Özellikle Blavatsky'nin Hindistan ve Tibet'e yaptığı geziler, ortaya koyduğu metinlerde dayandığı Hindu ve Budist öğretiler Batı dünyasında Doğu'ya yönelik büyük bir ilginin oluşmasını sağlamıştır (Izzo, 2009: 13-14).

Birçok uzman Teosofi Cemiyeti ve lideri Blavatsky'nin bu husustaki çalışmalarını değerli bulur. Örneğin H. Oldmeadow, Doğu öğretilerinin modern dönemde Batı dünyasında yaygınlaşması noktasında bir takım kilit noktaları belirler. Oldmeadow'a göre üniversitelerde Hindoloji kürsülerinin kurulması ve Eugene Burnouf, Max Müller, Paul Deussen gibi bilim adamlarının etkisi; Edwin Arnold, Paul Carus ve Lafcadio Hearn gibi isimlerin Doğu mitolojisi ve öğretilerini popüler kılması; *I Ching ve Tibet'in Ölüler Kitabı (Tibetan Book of the Dead)* gibi Doğu metinlerinin muteber tercümelerinin Batı dünyasında ulaşılabilir olmasının yanında Teosofi Cemiyeti'nin dört kıtada hızlı biçimde büyümesi, Doğu kaynaklı olduğu iddia edilen okült öğretilerin Madame Blavatsky, Alexandra David-Neel, W. Y. Evans-Wentz, Georgi Ivanovitch Gurdjieff gibi isimler tarafında yaygınlaştırılması bu hususta en önemli geliş-

melerdir (Oldmeadow, 2004: 28). Oldmeadow, Doğu öğretilerine ilgi duyan Batılı birçok ismin en azından bir dönem Teosofi Cemiyeti'nin etkisi altında kaldığını ifade eder.<sup>2</sup> J. Lavoie, Blavatsky'nin Doğu dini gelenekleri üzerinde ciddiyetle düşünen ilk kişilerden birisi olduğunu kabul ederken (Lavoie, [30.05.2015]: 214); T. Wallace-Murphy, Blavatsky ve arkadaşlarının Batı zihnini Doğu dini ve felsefi geleneklerine açtığını ifade eder (Wallace-Murphy, 2010: 273). M. Nanda'ya göre Teosofi Cemiyeti ile birlikte Hint öğretileri Batı ezoterik anlayışı yanında önemli bir yer almıştır. Nanda, Teosofi'nin ezoterik alanda Hint öğretilerinin değerini öne çıkardığını; Blavatsky'nin Hinduizmi diğer bütün din ve bilimlerin ortaya çıkmasından önce var olan ilk bilgeliği yansıtan asıl kaynak olarak ifade ettiğini belirtir. Nanda'ya göre, bir kimse rahatlıkla Teosofi Cemiyeti'nin Batı'da ortaya çıkmış ezoterik akımlar içerisinde Hindistan'a ve Hint öğretilerine en çok rağbet gösteren akım olduğunu söyleyebilir (Nanda, 2010: 302). "Batı ezoterik geleneğinin en karakteristik özelliklerinden birisi senkretik bir yapı sergilemesidir" diyen G. Djurdjevic'e göre 19. yüzyılın sonunda bu özellik Batı ezoterizmini Doğu'ya özellikle de Hint dini öğretilerine açılmaya yöneltmiştir. Djurdjevic, bu süreçte tercüme faaliyetlerinin önemli katkısının olduğunu kabul etmekle beraber çığır açan olayın Teosofi Cemiyeti'nin ortaya çıkması olduğunu düşünür. Bu noktada Djurdjevic Hint öğretilerinin Batı okült hareketleri içerisinde önemli bir yer edinmesinin büyük ölçüde Teosofi Cemiyeti tarafından sağlandığını ifade eder (Djurdjevic, 2014: 23, 36). A. Rawlinson ise Blavatsky'yi başka bir Batılı'nın yapmasının zor olduğu bir zamanda Doğu spiritüalizmini saygıdeğer bir konuma yükselten kişi olarak tanımlar. Ona göre Blavatsky, Doğu düşüncesinin Batı'ya taşınmasında eşsiz bir yere sahiptir (Barrett, 2011: 26).

*Encyclopedia of Hinduism*'in yazarları C. Jones ve J. D. Ryan, Teosofi Cemiyeti'nin Hinduizm ve Budizmin ABD'de değer kazanmasında önemli katkılar sağladığı üzerinde dururlar. Jones ve Ryan'a göre cemiyet Doğu ve Batı sentezine dayanan düşünceleriyle Amerikan bilincinde Hinduizm, Budizm, spiritüalizm ve rasyonalizmin birlikteliğinden oluşan bir düşünce biçimi oluşturmayı başarmıştır. Günümüze kadar devam eden farklı Teosofi yayınevleri Hint kutsal metinlerinin, yorumlarının ve Hint tarihinin ABD'de

2 Oldmeadow bu isimler arasında W. B. Yeats (1865-1939), Ananda Metteya (asıl ismi Allan Bennett, 1872-1923), Krishna Prem (asıl ismi Ronald Henry Nixon 1898 -1965), W.Y. Evans-Wentz, Rene Guenon, Christmas Humphreys (1901-1983), Nyanatiloka Thera (asıl ismi Anton Gueth, 1878-1957), Miriam Salanave'i sayar (Oldmeadow, 2004: 66).

## 14 • DOĞU ÖĞRETİLERİNİN BATIYA AKTARILMASINDA TEOSOFİ CEMİYETİ'NİN ETKİSİ

yaygınlaşmasında önemli görev icra etmiştir. Öyle ki Amerikalıların Hinduizm hakkında elde ettiği bilgilerin önemli kısmı Teosofi yayınları sonucu oluşmuştur (Jones vd. 2007: 466).

Bunların yanında Teosofi ve Hint öğretilerine yönelen bir takım hareketlerin Amerikan toplumunu Hindistan'dan gelen üstadlara hazırlama noktasında önemli tesir icra ettiği düşünülür. C. Wessinger'in ifadesine göre 19. yüzyılın sonundan itibaren Vivekananda, Yogananda ve diğer Hindu konuşmacılar Amerika'da Teosofi, Hıristiyan Bilimi (Christian Science) ve Yeni Düşünce (New Thought) hareketlerinin etkisiyle kendilerini dinlemeye hazır insanlar bulmuşlardır (Wessinger, 1995: 173-174). Vivekananda tarafından 1894 yılında New York'ta kurulan Vedanta Cemiyeti ABD'de Hint düşüncesinin yayılmasında çok önemli faaliyetler icra etti. Vedanta'nın ilgisini çektiği ilk kimseler Teosofi ve Yeni Düşünce tarafından önceden Hindu düşüncesine aşına kılınmış kişiler oldu (*Enciclopedia of American Religious History*, 2009: C. III, 58) Bu görüşlere paralel düşünceler serdeden W. W. Atkinson, 1893 yılında yapılan Dünya Dinler Parlamentosu'nun Amerikan toplumunun Doğu felsefelerine yönelik ilgisini artırmada önemli rol oynadığını belirtir. Ancak hemen ardından Atkinson bu hususta daha etkili bir faktör olarak Teosofi Cemiyeti'nin Blavatsky ve öğrencileriyle birlikte başrol oynadığını ekler (Atkinson, 2010: 72-73). Teosofi Cemiyeti'nin Dünya Dinler Parlamentosu ve Vivekananda'nın çalışmalarından yaklaşık yirmi sene önce faaliyete geçtiği düşünülecek olursa cemiyetin Amerikan toplumunu Doğu öğretilerine ve Hindu üstadlara uzunca bir süredir hazırladığı tasavvur edilebilir.

Teosofi Cemiyeti ABD'de Doğu ritüellerinin uygulanmasında da öncü olmuştur. Örneğin, Amerika'da ceset yakılan ilk cenaze töreni bir teosofist olan Baron Joseph Henry Louis Charles de Palm için düzenlenmiştir (Pike, 2004: 57). Palm'ın kremasyonu (ölü yakma) ilgili organizasyonu bütünüyle Teosofi Cemiyeti'nin resmi başkanı H. S. Olcott düzenlemiş ve kremasyon 6 Aralık 1876'da gerçekleştirilmiştir (Olcott, [12.01.2014]: 147-184).

W. T. Anderson ise bize 1930'ların Londra'sıyla ilgili dikkat çekici bilgiler verir. Buna göre Anderson, sözü edilen yıllarda Londra'nın "Doğu ile ilgilenen araştırmacılar, eklektik din araştırmacıları, yogiler, gurular ve şarlatanlarla" dolu olduğunu, bu ortamı sağlamada da Teosofi Cemiyeti'nin önemli katkısı olduğunu ifade eder. Anderson'a göre Teosofi Cemiyeti, İngiliz aristokrasisinden önemli isimlerin Hindu ve Budist felsefe ile tanışmasında önemli bir faktör olmuştur (aktaran, Alexander, 1992: 33).

Teosofi Cemiyeti, Doğu literatürünün Batı'ya kazandırılmasında ve yaygınlaştırılmasında çok önemli bir katkı sağlamıştır. Teosofistler yayın faaliyetleriyle birçok Hint metninin tercüme edilmesine ve Batı'da yaygınlaşmasına aracı olmuştur (Pike, 2004: 56-57). Teosofistler en başından beri Doğu literatürünün kıymetine değinmiştir. Olcott'un ifadesiyle "yalnızca Upanişadlar değil Sanskrit, Pali ve Zend literatürü olağanüstü bir hazinedir" (Olcott, 1887: 33). Cemiyet Doğu metinlerini Batı'ya aktarma hususunda kendisini ehliyetli ve güvenilir bir merci olarak ortaya koyar. Örneğin Olcott, Doğu öğretilerinin Batı'ya aktarılmasında oryantalistlerin çalışmalarının yetersiz olduğunu ifade eder. Ona göre Doğu düşünce dünyasını kavrama noktasında Batı düşüncesi ve eğitimi yeterli değildir; Doğu'yu ifade etmek için farklı bir "anahtar" a ihtiyaç vardır. Olcott, bu hususta Teosofi Cemiyeti'nin Doğu düşüncesini Batı'ya doğru biçimde aktarma çabası güttüğünü ifade etmektedir. Teosofi Cemiyeti'nin yayın organı *The Theosophist* ve A. P. Sinnett'in *Eso-teric Buddhism* eseri Olcott'a göre o gün için Doğu düşüncesini yansıtan en önemli yayınlardır (Olcott, 1887: 28-29).

Teosofistlerin yaptığı Doğu metinleri tercümelerini bütünüyle ortaya koymamız konumuzun kapsamını çok genişletecektir; dolayısıyla biz burada birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Asıl olarak gnostik ve Hermetik literatüre dair tercümeleriyle tanınan teosofist George Robert Stowe Mead (1863-1933), Upanişadlar'dan birçok bölümü tercüme etmiştir. Annie Besant, Bhagavad Gita'yı İngilizceye; teosofist Franz Hartmann ise Almancaya çevirmiştir.<sup>3</sup> Budist Pali metinlerinin tercümesinde ise teosofist Frank Lee Woodward (1871-1952)'in çok değerli çalışmaları olmuştur. 1902 yılında Teosofi'ye katılan, sonrasında Sri Lanka, Galle'de teosofistler tarafından kurulan Maninda Budist Koleji'nde görev yapan Woodward Budist metinlerin İngilizceye tercümesinde önemli gayret göstermiştir. Woodward, 42 ciltlik Pali kanonun 18 cildini çevirmiştir. On beş yılını vererek Pali kanonun en geniş bağlamlı fihristini (concordance) yapmıştır. *Some Sayings of the Buddha* (Woodward, 2002) isimli kitabıyla Budizmin anlaşılmasına katkı sunmuştur (Heyward, [20.07.2014]).

3 Söz konusu çalışmalar için bkz: *The Upanishads* (1896), İngilizceye Çev. George Robert Stowe Mead vd. C. I, London: Theosophical Publishing Society. Guenon bu tercümeleri "kabataslak" yapılmış ve teosofizmin düşüncelerini yansıtan metinler olarak değerlendirir (Guenon 2004: 159). *The Bhagavad Gita or The Lord's Song* (1896), Trans. Annie Besant, London: Theosophical Publishing Society. Bkz. *Das Bhagavad Gita* (2002), Almancaya Çev. Franz Hartmann, Reprint-Verlag- Leipzig.

## 16 • DOĞU ÖĞRETİLERİNİN BATIYA AKTARILMASINDA TEOSOFİ CEMİYETİ'NİN ETKİSİ

Doğu öğretilerini yaygınlaştırmada Teosofi Cemiyeti'nin yayın faaliyetleri önemli bir yer kaplar. Hindistan merkezi tarafından yapılan yayınların yanı sıra ABD merkezli yapılan yayınlara göz atıldığında 19. yüzyıl sonunda başlamak üzere hiç aralıksız devam eden büyük bir yayın faaliyetiyle karşılaşmaktayız. Örnek olarak W. Q. Judge önderliğinde 1886 yılında ABD'de yapılan ve 1895 yılında Hindistan merkezden bağlarını koparan Teosofi topluluğuna göz atabiliriz. Bu Teosofi topluluğu 1886 yılında başladığı süreli yayın faaliyetini *The Path*, 1886-1896; *Theosophy*, 1896-1897; *Universal Brotherhood*, 1897-1899; *Universal Brotherhood, Path*, 1900-1902; *The Theosophical Path*, 1911-1935 ; *The Theosophical Forum*, 1936 – 1951; *Sunrise: Theosophic Perspectives*, 1951-...( Bu yayınlara çevrimiçi erişim için bkz. Theosophical University Press: Online Literature, [12.12.2014]) gibi dergilerle günümüze kadar sürdürmüştür. Bu dergilerin içeriklerine baktığımızda büyük oranda teosofik öğretiler bağlamında Doğu öğretilerinin sunulduğunu görmekteyiz.

### **Teosofi Cemiyeti'nin Batı Dünyasında Budizm ve Hinduizm Üzerine Yapılan Çalışmalara Katkısı**

Teosofi Cemiyeti Budizmin Batı dünyasında yaygınlaşması için önemli çaba sarf etmiş, 20. yüzyılda Budist öğretilerin Avrupa ve Amerika'da tanınmasında çok önemli bir tesir göstermiştir (Bauman, 2012: 117; Lopez, 1998: 51). Ürettiği literatür ile Budist öğretilerin taşınmasında katkısı olan cemiyet Batı dünyasında Budist toplulukların oluşmasına yardım etti ve ileride Budizm için önemli faaliyetler yürütecek isimlerin Budizmi benimsemesinde aracı oldu. Biz burada Teosofi Cemiyeti'nin Budizme yönlendirdiği önemli birkaç Batılı isme yer vermek suretiyle konuya değinmek istiyoruz.

Budizmin Batı'da yayılmasının birkaç önemli ayağının olduğu düşünülür. T. W. Rhys Davids (1843-1922)'in 19. yüzyılın sonunda kurduğu Pali Metinleri Cemiyeti (Pali Text Society, [kuruluşu, 1881]) ile birlikte Budist literatür Batılı okuyucular için ulaşılabilir olmuştur (Chryssides, 2001: 204; Bauman, 2012: 118-119). Ancak Teosofi Cemiyeti'nin özellikle H. S. Olcott'un Budizme olan yoğun ilgisi ve Seylan (bugün Sri Lanka) Budistlerine yönelik önemli çalışmaları vesilesiyle Budizme yönelik ilgiyi daha fazla teşvik ettiği görülmektedir (Chryssides, 2001: 204-205). Yüzyıl dönümünde Avrupa'da birçok merkezde cemiyetin şubelere sahip olduğunu ifade eden M. Bauman, 20. yüzyılın başında İngiltere ve Almanya'da teosofistler ve Budistlerin yakın işbirliği içinde olduklarını ileri sürer. Bauman'a göre Budistlerle teosofistlerin



işbirliği Britanya’da 20. yüzyıl ortasına kadar sürmüştür (Bauman, 2012: 117, 119). Bu dönemde Batı’da Budizm üzerine çalışmaları olan isimlere ve gruplara bakıldığında bir şekilde Teosofi Cemiyeti’nden destek gördükleri veya en azından cemiyetle bir dönem de olsa ilişkili oldukları görülmektedir. Bu anlamda birçok isimden bahsetmek mümkünken burada konuyu vuzuha kavuşturacak mahiyette birkaç isme değinmek istiyoruz.

İngiltere’de Budizm çalışmalarında Christmas Humphreys ismi öne çıkar. Tanınan bir avukat olan Humphreys, Londra Teosofi Locası vesilesiyle Budizm’i kabul etmiş; Budizmin popüler olmasında büyük çaba göstermiştir (Chryssides, 2001: 204-205). Kısa süre sonra Londra’da Humphreys tarafından Teosofi’nin bir alt grubu olarak Londra Budist Cemiyeti (Buddhist Society in London) kurulmuştur [1924] (Borup, 2004: 456; Sutcliffe, 2007: 61). Bu cemiyet daha sonra Teosofi’den ayrılarak ayrı bir cemiyet (Buddhist Society) haline gelmiştir [1926] (Oldmeadow, 2004: 93). Bu süreç içerisindeki Budist anlayışı değerlendiren M. Bauman, Teosofi Cemiyeti aracılığıyla Budizme yönelen kişilerin özellikle teosofik bir öğreti olan “antik bilgelik dini”yle irtibat kurmak gibi “romantik” bir arzuyla ve pek çok zaman da teosofi ve Budizmin ayırdına varmadan Pali metinlerini tercüme etme, okuma ve yorumlama faaliyetlerine giriştiklerini söyler (Bauman, 2012: 119-120). Bununla birlikte Pali Metinleri Cemiyeti mensuplarının önde gelen isimleri ile Edward Conze ve Alan Watt gibi Budizmi kabul eden yazarlar bir şekilde Teosofi Cemiyeti ile ilişkili kişilerdir (Borup, 2004: 456). Örneğin, Budizm üzerinde önemli çalışmaları olan Edward Conze hayatı boyunca Teosofi’ye bağlı kalmıştır. Eliade’nin ifadelerine göre Conze, Blavatsky’yi Tsongkhapa’nın<sup>4</sup> reenkarnasyonu olarak kabul etmiştir (Lopez, 1998: 51-52).

Blavatsky’nin gizli Senzar dilinden tercüme ettiğini iddia ettiği *The Voice of the Silence (Sessizliğin Sesi)* kitabı D. T. Suziki tarafından Mahayana Budizminin gerçek bir temsilcisi olarak ifade edilirken aynı eser Christmas Humphreys’in *The Wisdom of Buddhism* isimli kitabında Tibet kaynaklı eserlerden birisi olarak ifade edilmiş ve bu eserden önemli alıntılar yapılmıştır (Lopez, 1998: 51-52; ayrıca bkz. *The Wisdom of Buddhism*, 1987: 222). Daniel H. Caldwell ise Alice L. Cleather isimli bir İngiliz teosofistin Pekin’de, Pançen Lama’nın isteği üzerine Blavatsky’nin *Sessizliğin Sesi* kitabını bastığı bilgisini vermektedir (Caldwell, 2001: 404). Bunlara ilave olarak Dalai Lama’nın ilk kitaplarından birisi olan *The Opening of the Wisdom Eye* kitabını

4 Tsongkhapa; Tibet Budizminde Gelugpa tarikatının kurucusudur.

## 18 • DOĞU ÖĞRETİLERİNİN BATIYA AKTARILMASINDA TEOSOFİ CEMİYETİ'NİN ETKİSİ

Teosofi Cemiyeti yayımlamıştır (Lopez, 1998: 51-52; ayrıca bkz. Dalai Lama, 1966).

Poul Pedersen, Teosofi hareketinin Tibet ve Budizm üzerine çalışmaları olan bir takım seçkin bilim adamı üzerinde etkisi olduğunu ifade eder. Pedersen Teosofi'nin etkilediği isimler arasında Alexandra David-Neel, W.Y. Evans Wentz, Lama Anagarika Govinda, Edward Conze ve D. T. Suzuki gibi isimleri sayar. Pedersen ilaveten Teosofi'nin "New Age Oryantalizmi"nin yolunu döşediğini ifade etmektedir (Pedersen, 2001: 157).

Teosofi Cemiyeti ile ilişkisi olan bir başka önemli Batılı Budist ise Allan Bennett (1872-1923)'dir. Bennett genç yaşlarında Batı ezoterizmine ve Doğu öğretilerine yöneldi. Londra'da Teosofi Cemiyeti'ne ve Altın Şafak Hermetik Birliği (Hermetic Order of the Golden Dawn)'ne katıldı (Oldmeadow, 2004: 89). Blavatsky ve Teosofi Cemiyeti'nin öğretilerinden etkilendi. Bir süre sonra her iki gruptan da ayrıldı, sonrasında Seylan'a ardından Burma'ya gitti. Burada Budizmi kabul etti, Ananda Metteyya ismini aldı ve bir Budist keşiş (bhikkhu) oldu. İlerleyen yıllarda Uluslararası Budist Cemiyeti (Buddhasana Samagama / International Buddhist Society)'ni kurdu (1903) ve Budizm üzerine bir takım yayınlar yaptı. Teosofi Cemiyeti Hindistan'da yayımladığı *The Theosophist* isimli dergisinde Bennett'e destek verdi. Büyük Britanya ve İrlanda Budist Cemiyeti (Buddhist Society of Great Britain and Ireland) için de faaliyetlerde bulunan Bennett, Teosofi Cemiyeti H. P. B. Locası da dâhil birçok yerde konferanslar verdi. Bennett yaşadığı sağlık sorunlarına rağmen Budizm üzerine konferanslarına Amerika'da da devam etti. Bennett'in ölümünden sonra Teosofi Cemiyeti Yayınevi birçok konuşmasını *The Religion of Burma and Other Papers* (Metteya, 1929) ismi altında yayımladı [1929] (Crow, 2008: 30-33; Oldmeadow, 2004: 89).

A. Faivre, Mircea Eliade'nin 1920'lerin başlarında Teosofi Cemiyeti'ne, kurucularına ve özellikle Blavatsky'ye açık şekilde ilgi gösterdiğini ifade etmektedir. Faivre'e göre, Eliade'nin Hint dinleri üzerine okuduğu ilk çalışmaların Teosofi Cemiyeti tarafından yayımlanan metinler olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim günlüğünün 1923 yılına ait bir sayfasında Eliade teosofistler tarafından tercüme edilmiş çalışmaların Sanskritçe orijinallerini okumak istediğini yazmıştır. Ancak Faivre, zaman zaman teosofi literatürüne referanslarda bulunan Eliade'nin giderek Teosofi'ye sert eleştirilerde bulunan Guenon tarafına kaydığını ifade etmektedir (Faivre, 2010: 152).

P. Pedersen, teosofistlerin Batılıların Doğu'ya yönelik ilgilerini kuvvetlendirmenin yanında Batılıların Doğu gelenekleri üzerindeki yorumlarını Asyalı elitlere tanıttığını da düşünür. Pedersen bu anlamda Teosofi Cemiyeti'nin Doğu ve Batı arasındaki kültürel alışverişe yaptığı katkıyı önemser. Pedersen, Doğu öğretilerinin Batı'da algılanması hususunda dikkatleri farklı bir noktaya çeker. Ona göre modern Batı düşüncesinde Doğu öğretileri giderek artan bir seyirle psikolojik anlam ve derinlik sahibi öğretiler olarak algılanmıştır. Pedersen, bunu "Doğu'nun psikolojileştirilmesi" (psychologization) olarak tanımlar ve bu bağlamda Budizmi ve Tibet'i örnek olarak inceler. Pedersen; Francesca Fremantle, Nathan Katz, Daniel Goleman gibi araştırmacıların söylemlerinden örnekler vererek Batı psikolojik öğretilerinin Budist ve Tibet öğretileriyle örtüştüğü iddiasını dile getirir (Pedersen, 2001: 158-159). Pedersen, 20. yüzyıl ortalarından itibaren Batı dünyasında Budizmin bir kuruluş öğretisi olmaktan ziyade mental sağlığı vurgulayan psikolojik bir öğreti olarak algılanmasının üç merhalede geliştiğini ve bunun ilk aşamasının Blavatsky'yle başladığını ifade eder. Ona göre Blavatsky'nin öğretileri "bütün tuhafliklarına" rağmen Doğu'yu yücelten, Batı'yı eleştiren bir "medeniyet kritiği" (zivilisationskritik) temeline oturmaktadır. Blavatsky, bugün Batı'da kaybolmuş ancak Doğu'da mevcut olan bir bilgeliği veya hakikatten söz etmiştir. Blavatsky'ye göre bu bilgeliğin tekrar Batı tarafından elde edilmesinin yegâne yolu Doğu öğretilerinin öğrenilmesinden geçmektedir. Blavatsky'nin diğer temel iddiası ise insanın doğasının ruhsal oluşudur. Blavatsky, spiritüel psikolojiyi desteklediği gibi insanın mental yapısını anlamak açısından materyalistik görüşleri ve bilimsel natüralizmi reddetmiştir. Pedersen, "bir ruh bilimi" dediği Teosofi'nin; Budizmi, Tibet'i ve psikolojiyi 20. yüzyıl dönümünde spiritüel bir söylem içinde bir araya getirdiğini ifade eder. Pedersen bu süreçte bütün literatürün teosofistler tarafından oluşturulmasında da "devasa teosofik yayın makinesi"nin Tibet'i temele alan bir spiritüel psikoloji anlayışının kurulmasında önemli bir rol oynadığını belirtir (Pedersen, 2001: 159-160). Pedersen'e göre Budizm üzerine kurulu psikolojik öğretinin ikinci merhalesi 1930'ların ortasında Carl Gustav Jung'un Doğu dinlerinin psikolojisi üzerine yazıları ile başlar. Ona göre entelektüel kökleri romantik doğa felsefesine dayanan bir psikolog olarak Jung, teosofi ile birçok ortak görüşü paylaşmıştır. Jung, Evans-Wentz'in tercüme ettiği *Tibet'in Ölüler Kitabı*, Suziki'nin *Zen Budizme Giriş* gibi kitaplarının Batı'da yaygınlaşmasını sağlayan yolları hazırlamıştır. Jung, Doğu dinlerinin psişe hakkında derin bakış açıları sunduğunu ifade etmiştir. Jung'un Doğu ilgisi diğer psikologları da etkilemiştir.

## 20 • DOĞU ÖĞRETİLERİNİN BATIYA AKTARILMASINDA TEOSOFİ CEMİYETİ'NİN ETKİSİ

Pedersen'e göre tüm bu gelişmeler, Doğu din ve psikolojisinin modern Batı psikoloji paradigması ile tanımlanması ve çeşitli Doğu uygulamalarının mental sağlık veya psikoterapi için kullanılması sonucunu doğurmuştur. Pedersen, "Batı medeniyetini tedavi için Doğu medeniyetine muhtaç olan hastalıklı bir medeniyet" olarak gören teosofi düşüncesinin izlerinin sözünü ettiği bu ikinci merhalede açıkça görüldüğünü iddia eder (Pedersen, 2001: 160-161). Pedersen söz konusu olan Doğu'nun psikolojileşmesi (psychologization) sürecinin ilk iki merhalesinde Asya'nın diğer yerlerinden Hindu ve Budistlerin katkısı olmasına karşın Tibet Budistlerinin bir katkısı olmadığını söyler. Ona göre 1959 yılı itibariyle Tibet diasporasının başlaması ve Tibetli üstadların Batı'ya ulaşması ile üçüncü merhale başlamış ve Tibet Budizmi öğretileri Batı dünyasında etkili olmuştur. Pedersen bu hususta Batı'da etkili Tibetli üstadlar Tarchang Tulku (1934-...) ve Chögyam Trungpa (1939-1987) gibi isimleri örnek verdikten sonra bu isimlerin başarılarında Blavatsky, Jung ve Batı'nın spirittüel ilgisinin önemini vurgular. Ona göre Blavatsky'nin "hayali Tibetli mahatmaları" yüzyıl sonra bu defa gerçek Tibetli üstadlar olarak tekrar Batı'nın gündemine gelmiştir (Pedersen, 2001: 161-163).

### **Teosofi Cemiyeti'nin Doğu Kavramlarının Batı'da Yaygınlaşmasında Katkısı**

Teosofi Cemiyeti, Doğu inanç ve düşüncesinin temel kavram ve anlayışlarının Batı dünyasına taşınmasında önemli rol oynamıştır. Bu anlamda akla ilk gelen kavramlar karma ve reenkarnasyon kavramlarıdır. Karma ve reenkarnasyon inançlarını Hint dinlerinin en temel inançları arasında göstermek yanlış olmasa gerekir. Teosofi Cemiyeti karma ve reenkarnasyon inançlarını benimsemiş ve bu kavramlar üzerinde büyük çapta metinler üretmiştir. Tüm bunlara karşın teosofistlerin karma ve reenkarnasyon öğretilerine yönelik son derece sert eleştiriler söz konusudur. Teosofistlerin bu anlayışları asıl kaynaklarından ve anlamlarından kopardıklarına dair iddialar birçok kimse tarafından dile getirilmiştir (Evola, 1996: 77-89). Ancak bizim burada üzerinde durmak istediğimiz nokta bu tartışmalardan ziyade reenkarnasyon ve karma anlayışlarının modern Batı dünyasında tanınması ve benimsenmesinde Teosofi Cemiyeti'nin etkisidir.

Görüldüğü kadarıyla reenkarnasyon ve karma öğretilerinin 19. yüzyılın sonundan itibaren başlayıp 20. yüzyıl boyunca Amerika başta olmak üzere Batı dünyasında yaygınlaşmasında ve toplum tarafından benimsenmesinde Teosofi Cemiyeti'nin çok önemli bir yeri vardır (Yitik, 1996: 40; Pike, 2004:

56-57; Chopra, 2006: 265; Atkinson, 2010: 72-73; Chant, 2009). Zira teosofi literatürü incelendiğinde ilk döneminden itibaren karma ve reenkarnasyon öğretileri üzerine sayısız metin üretildiği görülecektir. Bu anlamda Batı’da karma ve reenkarnasyon üzerinde en çok yayın yapan grubun Teosofi olduğunda hiç şüphe yoktur. Teosofi Cemiyeti içinde özellikle Besant ve Leadbeater’ın bu anlayışlara önemli yer verdiği görülmektedir.<sup>5</sup>

Batı tarihinde Hermetizm, gnostisizm, kabala, Pisagorculuk gibi ezoterik ve felsefi geleneklerde reenkarnasyon inancının olduğu bilinmektedir. Ancak bu inanç Hıristiyanlık tarafından reddedilmiştir. M. York, reenkarnasyonun Batı dünyasına tekrardan bir Doğu öğretisi olarak girdiğini, bu noktada ise Teosofi Cemiyeti’nin en büyük etkenlerden birisi olduğunu ifade eder (York, 2004: 155). I. Hexham ve K. Poewe’a göre Batı’da karma düşüncesini kişisel kaderden toplumsal olaylara kadar her alana yayan ilk kişi Blavatsky’dır (Hexham vd. 2000: 75). D. Burton ve D. Grandy ise 20. yüzyılda büyük ölçüde Blavatsky sayesinde, karma ve reenkarnasyon öğretilerinin Batı’da geçerlilik kazandığını ifade ederler (Burton vd. 2005: 268).

Cemiyete olan eleştirileri bir yana R. Guenon reenkarnasyon düşüncesinin Anglo-Sakson ülkelerde teosofistlerin etkisi ile “fevkalâde biçimde” yayıldığını ifade etmektedir (Guenon, 2004: 106). Bir başka uzman H. TenDam’a göre modern reenkarnasyon inancının yedi temel kaynağı vardır. TenDam bu kaynaklar arasında ilk iki sırada; 1820’lerde başlayan Sanskritçe metin tercümelemleri ile ruhçu Allan Kardec (asıl adı Leon Rivail, 1804-1869)’i saydıktan sonra üçüncü temel faktör olarak Teosofi Cemiyeti’ni sayar. TenDam’a göre aslında Teosofi reenkarnasyon inancının yaygınlaşmasında ve benimsenme-

5 Teosofi literatüründe karma ve reenkarnasyon üzerine yazılan metinlerin bibliyografyasını çıkarmak neredeyse mümkün değildir. Teosofi Cemiyeti 140 yıla varan tarihinde bu konular üzerine binlerce yayın yapmıştır. Biz burada Teosofi’nin liderlerinin kaleminden çıkan birkaç metni örnek olarak vermeyoruz: Annie Besant, *Karma*, Adyar, Chennai, India, ve Wheaton, Illinois, USA The Theosophical Publishing House, (ilk baskı 1895); Annie Besant, *Reincarnation*, Adyar, Madras, India ve Wheaton, Illinois, USA, The Theosophical Publishing House, (ilk baskı 1892); Annie Besant, “Karma Once More”, Theosophical Publishing House, Adyar, Chennai [Madras] India, 1930; Annie Besant, “Karma and Social Improvement”, Theosophical Publishing House, Adyar, Chennai [Madras] India, 1921; C.W. Leadbeater, *A Textbook of Theosophy*, Theosophical Publishing House, California, 1918, (içinde “Reincarnation” bölümü ss. 97-107); Judge, *The Ocean of Theosophy* (içinde vi. Bölüm: Karma s. 51-58; viii. bölüm: Reincarnation, ss. 68-78)

## 22 • DOĞU ÖĞRETİLERİNİN BATIYA AKTARILMASINDA TEOSOFİ CEMİYETİ'NİN ETKİSİ

sinde ruhçu Allan Kardec'ten daha fazla etkili olmuştur. Çünkü Teosofi Cemiyeti parlak günlerinde daha kozmopolitan ve sosyal olarak aktif bir yapıya sahipken kültürel ve entelektüel olarak da ruhçuluktan daha prestijli bir harekettir. Bu noktada TenDam, Teosofi'nin yükselişinin Hint kültürüne ve dinine olan ilgiyi hem Batı'da hem de Hindistan içinde artırdığını ifade eder (TenDam, 2012: 19-24).

Karma ve reenkarnasyon öğretileri dışında daha birçok Doğu kökenli kavram ve anlayışı Teosofi Cemiyeti'nin Batı dünyasına tanıttığını görmekteyiz. Konuyla ilgili uzmanların verdiği bilgileri toplayacak olursak Teosofi Cemiyeti yoga, meditasyon, nirvana, çakralar, aura, astral bedenler, mahatmalar (yüce üstadlar), kundalini enerjisi, mandala, akaşik (esirî) kayıt<sup>6</sup>, avataralar, astral düzey, astral beden, astral dünya, gibi kavram ve anlayışların yaygınlaşması ve benimsenmesinde önde gelen faktörlerden olmuştur (Burton, vd. 2005: 273; Melton, 2008: "Chakras", "Mandalas" maddeleri; York, 2008: 556; Nath, 1998: C. III, 793; McCann, 2012: 8-9; McClelland, 2010: 13, 31-32; Buckland, 2005: 3, 19, 210). J. G. Melton, ilk olarak Teosofi tarafından Doğu'dan alınan bu kavramların daha sonra 20. yüzyıl boyunca Batı ezoterik akımlarına nüfuz ettiğini söyler (Melton, 2008: "Chakras"). Teosofi literatüründe bu kavramlar ve anlayışlar üzerinde devasa çapta metinler üretilmiştir (Bkz. [The Campbell Theosophical Research Library], 10.08.2016). Ölülerin yakılması ve vejetaryenlik gibi uygulamaların da Batı'ya taşınmasında Teosofi'nin büyük oranda aracı olduğu düşünülmektedir (McCann, 2012: 8-9).

Teosofi Cemiyeti'nin Etkilerine Müşahhas Bir Örnek: Mahatma Gandhi

Teosofi Cemiyeti'nin etkilediği önemli isimlerden birisi de Mahatma Gandhi'dir. Gandhi, Teosofi Cemiyeti'nin Batı dünyasında Doğu inanç ve düşüncelerini yayma faaliyetlerine muhatap olmuş dikkat çekici bir figürdür. Gandhi, hukuk eğitimi için Londra'da bulunduğu dönemde (1888-1891) teosofistlerle tanışmıştır. Gandhi, teosofistlerin kendisinde Hint inançlarına, metinlerine yönelik ilginin oluşmasını sağladığını ifade eder. Gandhi'nin anlatımına göre Londra'da tanıştığı iki teosofist onu Teosofi mensuplarıyla birlikte Gita okumaya davet ederler. Gandhi, teosofistlerin Sir Edwin Arnold'un Gita

6 Akaşa kavramı Sanskritçede esîr (ether) anlamına gelmektedir. Akaşa bütün uzayı dolduran görünmeyen bir maddedir. Okültisler, evrende vuku bulan bütün düşüncelerin, sözlerin, işlerin akaşaya kaydedildiğini iddia ederler. Bu yazılara akaşik kayıt (akashic record) adı verilir ve iddialara göre psişik yetenekleri gelişmiş insanlar bu kayıtları okuyabilirler (McClelland, 2010: 13-14).

tercümesi olan *The Song of Celestial (Kutsal Şarkı)* kitabını okuduklarını, kendisinin de onlara katıldığını aktarır. Teosofistler Gandhi'ye yine Arnold'un *The Light of Asia (Asyanın Işığı)* isimli kitabını okumasını da tavsiye ederler. Gandhi, sözü edilen eserleri büyük bir ilgiyle okuduğunu ifade eder. Daha sonra teosofistler, Gandhi'yi Blavatsky Locası'nda Blavatsky ve Annie Besant'la tanıştırlar (Gandhi: 35-36, 84). Gandhi, kendisine Teosofi'ye katılma teklifine karşılık “kendi dinim hakkındaki yetersiz bilgimle bir dini organizasyona katılmak istemiyorum” karşılığını verir. Sonrasında yine teosofistlerin tavsiyesiyle Blavatsky'nin *The Key to Theosophy (Teosofinin Anahtarı)* isimli kitabını okur. Gandhi, bu kitabın kendisinde Hinduizm üzerine kitaplar okuma arzusunu uyandırdığını ve misyonerlerin Hindu dininin batıl inançlarla dolu olduğuna dair ileri sürdükleri fikirlerden kendisini kurtardığını aktarır. Gandhi, bu dönemde Eski ve Yeni Ahid okumalarının yanında ateist felsefe üzerinde de durduğunu belirtir. Ateist düşüncelerle ilgilenirken o dönem “ilgi odağı olan” ve ateizmi terk ederek bir teosofist olan Besant'ın *How I Became a Theosophist (Nasıl Teosofist Oldum)* eserini okur. Gandhi, ileriki yıllarda Teosofi Cemiyeti tarafından tercüme edilen Upanişadları okuduğunu da ifade etmektedir (Chopra, 2006: 105). Gandhi, teosofistlerle tanışana kadar kendisinin Hint dini metinlerine uzak olduğunu, teosofistler sayesinde Hint dinsel öğretileriyle tanıştığını dile getirmektedir (Gandhi: 35-36, 84). Tüm bu anlatılanlardan bir Hindu olan Gandhi'nin kendi öz kültürüyle Teosofi Cemiyeti'nin Batı dünyasında yaptığı çalışmalar sonucunda Batı topraklarında (Londra'da) tanışmıştır.

Gandhi, Güney Afrika, Johannesburg'ta da Teosofi Cemiyeti ile ilişkisini sürdürür. Gandhi bu dönemde bir teosofist olmamasına karşın cemiyet üyeleriyle yakın ilişkisi olduğunu, teosofik eserleri okumaya devam ettiğini, teosofistlerle bazı hususlarda münazara ettiğini ve zaman zaman da cemiyetin toplantılarında konuşma fırsatı bulduğunu ifade etmektedir (Gandhi: 138; Saks, Pesach 2013: 48). Gandhi, 1905 Martında Johannesburg Teosofi Cemiyeti'nde Hinduizm üzerine beş konferans vermiştir (Chatterjee, 2005: 68). Gandhi bu dönemde teosofistlere karşı bir takım eleştirileri olduğunu ifade eder. Ona göre cemiyetin temel hedefi “insanlığın kardeşliği” fikrini işlemek ve yaygınlaştırmak olmasına rağmen cemiyet üyelerinin kimi davranışları bu idealle bağdaşmamaktaydı (Gandhi: 138).

Gandhi, kendisinin teosofistler tarafından defalarca cemiyete üye olmaya davet edildiğini ifade eder. Ona göre bu davetin temel sebebi bir Hindu olma-

## 24 • DOĞU ÖĞRETİLERİNİN BATIYA AKTARILMASINDA TEOSOFİ CEMİYETİ'NİN ETKİSİ

sı hasebiyle teosofistlerin kendisinden Hint dini metinleri hususunda yardım sağlama isteğidir. Ancak Gandhi, Sanskritçesinin yeterli olmadığını, Hint kutsal metinlerinin orijinallerini henüz okumadığını ve tercümelemlerden edindiği bilginin de zayıf olduğunu söyleyerek her seferinde bu teklifleri geri çevirdiğini dile getirmektedir (Gandhi: 138). Bununla birlikte okültist düşüncelere eğiliminin Teosofi Cemiyeti'nin "insanlığın kardeşliği"ne yönelik çalışmalarına ve hedeflerine gölge düşürdüğünü ifade eden Gandhi, söz konusu okült eğiliminden dolayı Teosofi'ye resmen mensup olmayı reddettiğini ifade etmiştir ("Gandhi and Theosophy", [12.04.2015]). İlerleyen dönemde Hint bağımsızlık mücadelesi sürecinde Gandhi'nin teosofistlerle, özellikle Besant'la ilişkisi devam etmiştir.

### **Egzotik Bir Mekân Olarak Tibet'e Yönelik İlginin Artmasında Teosofi Cemiyeti'nin Etkisi**

Çağımız spiritüel ve mistik anlayışında Tibet'in çok önemli bir yeri olduğunu görmekteyiz. Tibet adeta bir gizem örtüsü içerisinde spiritüel ve mistik düşüncenin kaynağı olarak sunulmaktadır. 20. yüzyıl başına kadar dış dünya tarafından neredeyse hakkında hiçbir bilgi bulunmayan Tibet'in son yüzyıl içerisinde bu denli popüler olması dikkat çekicidir. Blavatsky ve Teosofi Cemiyeti'nin Tibet'in günümüzdeki egzotik konumuna gelmesinde öncü unsurlar olduğunu söylemek yanlış olmasa gerekir. Blavatsky mahatmalar / üstadlar dediği spiritüel rehberlerinin Tibetli olduğunu, kendisinin Tibet'te bu üstadlar tarafından eğitildiğini iddia etmiştir (Guenon, 2004: 6). Bu anlamda Blavatsky ve Teosofi Cemiyeti, Tibet'e yönelik büyük bir saygı beslemiştir. Cemiyet tarafından Tibet, yüzyıllar boyunca mahatmaların merkez edildiği, spiritüel ve fiziksel olarak korunmuş bir yer olarak kabul edilmiştir (Pedersen, 2001: 156).

O. Hammer, esasında ezoterik hareketlerin hayali tarih ve hayali kutsal mekan üretimi konusunda ortak bir eğilim içinde olduklarını ifade eder. Hammer'a göre birçok modern Batı ezoterik hareketi kutsal mekânı Batı dışında egzotik bir yer olarak belirler. Teosofi hareketi bunun en tipik örneğidir. Teosofi tarafından mahatmaların ikamet ettikleri yer olarak Tibet, bundan yüzyıldan fazla bir zaman öncesi için son derece egzotik bir yerdir (Hammer, 2004: 89-90). J. Borup ise evrensel, bilimsel dini hakikatleri ve ezoterik bilgeliği ararken Teosofi Cemiyeti'nin bazı coğrafi bölgelerin farklı ve yüksek bir anlam kazanmasına katkıda bulunduğunu ifade eder. Buna göre Mısır, Hin-



distan, Tibet genel anlamda “Doğu” teosofik kozmolojide kutsal bir mekânı işaret eder (Borup, 2004: 455).

19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın ortalarına kadar Avrupa’nın Tibet’le olan etkileşiminin en yoğun şeklini aldığı söylenen T. Neuhaus, Tibet’e yolculuk yapan ilk Batılılar hakkında bilgiler verdikten sonra bu dönemde Batı’da Tibet’e yönelik büyük ilginin özellikle Blavatsky’nin yazılarında ortaya çıktığını belirtir (Neuhaus, 2012: 6). Blavatsky’nin güvenilirliği ne olursa olsun H. Oldmeadow onun Tibet’i Hermetizm, gnostisizm, kabala, simya ile ilişkili görülen bir ilksel okült ve gizli bilgi ile irtibatlı kılma hususunda önemli katkı sağladığını düşünür (Oldmeadow, 2004: 131).

T. Dodin ve H. Rather, Teosofi Cemiyeti’nin Tibet’e yönelik ilgisini ve bu bağlamda modern kültüre katkısını geniş biçimde incelemiştir. Dodin ve Rather’a göre Tibet’in özellikle New Age grupları arasında bilgeliğin ve ruhsal yetkinliğin merkezi olarak kabul edilmesinde en önemli rol Teosofi Cemiyeti’nindir. 19. yüzyılda Tibetoloji bilimsel bir alan olduktan hemen sonra Teosofi Cemiyeti Tibet’i bir spiritüel “El Dorado”<sup>7</sup> olarak konumlandırmıştır. Batı dünyasının ağırlıklı eleştirilerine rağmen teosofik literatür Tibet’i dünyanın spiritüel merkezi olarak ilan etmiş, modern dünyadan izole biçimde Tibet’in gizli bilgeliği çağlar boyunca koruduğunu iddia etmiştir. Dodin ve Rather’a göre teosofistlerin Tibet üzerine bu derece değer yüklemelerinin ve hayaller kurmalarının sebebi tam anlamıyla anlaşılabilmiş değildir (Dodin vd. 2001: 395-396).

Dodin ve Rather’a göre Teosofi Batı’da Tibet Budizminin propagandasını yapan önemli isimler Anarika Govinda, Marco Pallis ve Sangharakshita gibi önemli isimler üzerinde de etkili olmuştur. Teosofi, ünlü Rus ressam Nicholas Roerich üzerinde de büyük tesir bırakmış, Roerich 1920’lerde merkez Asya’ya ve Tibet’e Shambala (Şambala)’yı<sup>8</sup> araştırmak üzere yolculuk yapmıştır (Dodin vd. 2001: 396). Teosofi Batı edebiyatında da Tibet üzerine tesirler bırakmıştır. Dodin ve Rather’a göre bu tesirleri Rudyard Kipling’in *Kim* (1898)’inde, Antonin Artaud’un yazılarında ve en çok da James Hilton’un *Lost Horizon* (1933) isimli romanında görmek mümkündür. Nazilerin Tibet hakkındaki görüşlerinin de teosofiden etkilendiğini iddia eden Dodin ve Rat-

7 El Dorado: Efsanevi kayıp Altın Şehir.

8 Şambala, modern ezoterik ve okült anlayışta kadim bilgeliğe sahip ruhani bir grubun Doğu’da ye altında yaşadığı gizli bir merkez olarak kabul edilir.

## 26 • DOĞU ÖĞRETİLERİNİN BATIYA AKTARILMASINDA TEOSOFİ CEMİYETİ'NİN ETKİSİ

her Nazilerin teosofistlerin Asya'ya yönelik görüşlerini tuhaf ve ırkçı bir ideolojiyle değiştirdiklerini savunur (Dodin vd. 2001: 397).

Dodin ve Rather, Batı dünyasının 19. yüzyıl sonuna kadar Tibet dini ve sosyal hayatı hakkında gerek bir kısım tüccarlar gerekse Hıristiyan misyonerler tarafından oluşturulmuş menfi düşüncelere sahip olduğunu ifade eder. Buna göre Batı'da Tibet çok erkekli gizli seksüel uygulamaların yaşatıldığı, kayıtsız şartsız rahipler hegemonyasında yaşayan bir yer olarak bilinmekteydi. İlk defa 19. yüzyıl sonunda Teosofi Cemiyeti bu düşüncelere meydan okuyarak Tibet'i bir "spiritüel hazine evi" olarak keşfetmiştir. Dodin ve Rather her ne kadar teosofistlerin Tibet üzerinde ortaya koydukları bilgileri "sahtekârca" ve "fantastik" bulup, teosofistlerin "Tibet bilgeliği" dedikleri şeyin aslında onların Tibet hakkındaki "cehaletlerini" gösterdiğini ifade etse de; onlara göre Tibet'i bir cazibe merkezi olarak ortaya koyan ilk Batılılar teosofistlerdir (Dodin vd. 2001: 406).

Pedersen de cemiyetin ortaya koyduğu Tibet üzerindeki bilgilerin genel anlamda hayal ürünü olduğunu düşünür. Ona göre teosofistler, Budizm üzerine yapılmış bir takım bilimsel çalışmalardan ve gezi dokümanlarından istifade ederek Tibet merkezli fantastik öğretiler ortaya koymuşlardır. Pedersen bir anlamda teosofistlerin Tibet'in gizemini kullandığını da ima eder. Çünkü ona göre Tibet'e bunca değer vermelerine rağmen teosofistlerin insanlığın ruhsal rehberleri olarak iddia ettikleri mahatmaların yalnızca ikisi Tibetli'dir, cemiyete mensup Tibet kökenli kimse yoktur, ayrıca Teosofi Cemiyeti 1893 yılında Chicago'da düzenlenen Dünya Dinler Parlamentosu'nda Tibet Budizminin temsil edilmesi için herhangi bir gayret de göstermemiştir. Ancak tüm bunlara rağmen Pedersen "her ne kadar Blavatsky zamanında Tibetliler yoksa da yüzyıl sonra onların ortaya çıkmasında Blavatsky'nin çok yönlü etkisi vardır" cümlesini kurmaktan da geri durmaz (Pedersen, 2001: 157). Pedersen, Teosofinin iddia ettiği mitik mahatmaların adeta sonraki yüzyılda Batı'da sahne alacak gerçek Tibetli spiritüel ustaların bir provası niteliğinde olduğunu ifade eder (Pedersen, 2001: 151).

20. yüzyıl Batı spiritüel dünyasında önemli yere sahip bir metin olan *Bar-do Thödol (Tibet'in Ölümler Kitabı)*'un Batı'ya aktarılmasında ve tanıtılmasında da Teosofi'nin önemli etkisi vardır. D. S. Lopez'e göre bu kitabın birkaç tercümesi olmasına rağmen teosofist Evans Wentz'in 1927'de yaptığı ilk ve en meşhur tercüme diğer tercümelere kaynaklık etmiş ve Batı dünyasında çok etkili olmuştur. Lopez'in verdiği bilgilere göre *Tibet'in Ölümler Kitabı*'nın, İn-

gilizce tercümesi 500.000'in üzerinde satılmışken kitap birçok farklı Avrupa diline de çevrilmiştir (Lopez, 1998: 47-48; Dodin vd. 2001: 396).

### **Teosofi Cemiyeti'ne Yönelik Eleştiriler**

Tüm bu çalışmalarının yanında Teosofi Cemiyeti Doğu öğretilerini Batı'ya aktarırken bu öğretileri yozlaştırdığı hususunda çok sert eleştiriler de almıştır. Geniş bir alanı gerektiren bu hususu burada birkaç tipik örnek verecek ortaya koymak istiyoruz. Örneğin J. Evola, Batı dünyasının ilgisini Doğu spiritüalitesine yönlendirmede Teosofi hareketinin önemini kabul etmekle beraber Teosofi'nin Batı'ya sunduğu öğretilerin “sahte” Doğu öğretileri olduğunu iddia eder. Evola özellikle karma ve reenkarnasyon öğretilerinden yola çıkarak Teosofi'ye ciddi eleştiriler yöneltir ve teosofi öğretisinin saf Doğu öğretilerine “anlaşılmazlıklar ve deformasyonlar” kattığını, karma'yı “pratik değer ve özgürlükçü potansiyelinden” ayırıp “tipik modern olan bir çeşit evrimci determinizm”e dönüştürdüğünü ileri sürer (Evola, 1996: 71-89).

Teosofinin “ezoterik Budizm” adı altında asıl Budist öğretiyi ortaya koyduğunu iddia ettiği düşünceleri Batı dünyasında eleştiriler almıştır. Bu anlamda en sert söylemleri Max Müller'in dile getirdiğini görmekteyiz. Eleştirilerine Blavatsky'nin kişiliği ve eserlerinden başlayan Müller, Teosofi'nin “ezoterik Budizm” şeklinde ifade ettiği Budist söylemi kökten reddeder. Müller, Blavatsky'nin başlangıçta hevesli bir Doğu araştırmacısı olduğunu ve Batı dünyasında Doğu öğretilerine yönelik ilgi oluşturmada önemli bir yere sahip olduğunu teslim eder. Ancak Müller'e göre Blavatsky hayatının ilerleyen döneminde hem kendisini hem taraftarlarını aldatan bir hilekâra, dönüşmüştür. Eserlerinin hiçbir bilimsel değeri yoktur. Öğretileri tamamen hayal ürünüdür, üstadları diye ileri sürdüğü mahatmalar Blavatsky'nin halüsinasyonlarıdır. Blavatsky'nin Sanskritçe bilmediğini, dolayısıyla Hint metinlerini doğru biçimde anlamasının mümkün olmadığını ifade eden Müller, teosofistlerin “ezoterik Budizm” anlayışını kesin bir dille reddeder. Ona göre teosofistlerin “ezoterik Budizm” dedikleri şey “yanlış anlaşılmış, bozulmuş, karikatürize edilmiş Budizm”den başka bir şey değildir. Teosofistler mevcut Doğu metinlerindeki kavramları ve öğretileri bozmaktan öte bir şey yapmamışlardır. Budizm'de herhangi bir “gizli öğreti” yoktur. Müller'e göre insanların Budizm'i öğrenmesi için ne Blavatsky'ye ne de onun Tibet'li mahatmalarına ihtiyacı yoktur (Müller, [18.04.2015]). Yine Müller, bir dönem Teosofi hareketi içinde bulunmuş Budist reformist Dharmapala'ya yazdığı mektubunda Blavatsky'nin

## 28 • DOĞU ÖĞRETİLERİNİN BATIYA AKTARILMASINDA TEOSOFİ CEMİYETİ'NİN ETKİSİ

“ezoterik Budizm” öğretisinin Batı dünyasında Budizm’e zarar verici anlamalara sebep olduğunu ifade etmiş, “hakikatin arkadaşlığının Blavatsky’nin arkadaşlığından daha önemli olduğunu” hatırlatmak suretiyle onu Teosofi’nin Budizm üzerindeki öğretileri konusunda uyarmıştır (The Life and Letters of Friedrich Max Müller, 2005: 350-351).

Rene Guenon ise Teosofi Cemiyeti’ne karşı özel bir eser kaleme almış ve birçok hususta olduğu gibi cemiyeti Doğu öğretileri noktasında da eleştirmiştir. Guenon, Teosofi Cemiyeti’nin geleneksel teosofi anlayışı ve otantik Doğu düşüncesi ile hiçbir ilgisinin olmadığını ifade etmektedir. Blavatsky’yi bir sahtekâr olarak niteleyen Guenon, sözde Tibetli ruhani üstadlar olarak ifade edilen mahatmaların tümüyle Blavatsky tarafından uydurulduğunu iddia eder. Bunun yanında cemiyetin –insanlığın sözde ruhsal ve fiziksel evrimini anlatan ırk teorisi gibi- bir takım absürd iddialar uğruna Hint devir anlayışını karikatürize ettiğini de ekler (Guenon, 2004: 2, 21-24, 39, 52-53, 97, 100-1001).

Tüm bu ve benzer eleştiriler göz önünde bulundurulduğunda Teosofi Cemiyeti’nin çalışmalarının, hedeflerinin ve etkilerinin daha dikkatli bir gözle irdelenmesi gerektiği açıkça ortaya çıkmaktadır.

### SONUÇ

Batı dünyasının Doğu öğretileri ile yoğun biçimde tanışmasını kabaca 19. yüzyıl ortalarına götürmek mümkündür. Bu tarihten itibaren gerek akademik çalışmalar gerekse edebi çalışmalar Doğu’ya yönelik ilginin artmasında önemli rol oynamıştır. Teosofi Cemiyeti temeli itibariyle dönemin ruhçuluğuna dayanan bir hareket olmasına karşın ruhçu düşünceye muhalif bir çizgi izlemiştir. Cemiyet Batı ezoterik geleneğini merkeze almak suretiyle evrensel bir ezoterik anlayışın temsilciliğine soyunmuştur. Teosofi Cemiyeti 1879 yılında ABD’den Hindistan’a taşınmakla birlikte adeta evrensel ezoterizmin ana unsurlarından birisi olan Doğu, özelde Hint inanç ve felsefelerini içselleştirme fırsatını yakalamıştır. İşte bu tarihten itibaren Teosofi Cemiyeti tam anlamıyla senkretik bir yapı hüviyetine bürünmüş ve teosofi literatürü yoğun biçimde Hindu ve Budist öğretilerini yansıtmaya başlamıştır.

Teosofi Cemiyeti ürettiği yayınlarla, kurduğu kütüphanelerle, cemiyet merkezlerinde yapılan sunumlarla bir anlamda Doğu inanç ve öğretilerinin Batı dünyasında temsilcisi olmuştur. Reenkarnasyon ve karma gibi temel kavramlar başta olmak üzere Hint inançlarına dayanan kavramların Batı toplumunda yaygınlaşmasında Teosofi hareketinin büyük etkisi olduğu gibi dönem

itibariyle Hinduizm ve Budizme yönelen birçok isim de bir şekilde cemiyetle ilişkili olmuştur. Gandhi gibi bir ismin kendi öz kültürünün değerini Teosofi vesilesiyle kavradığını ifade etmesi ise çok dikkat çekicidir. Cemiyetin doktrinel lideri H. P. Blavatsky'nin mit üreten zihninin yansıması olarak ortaya koyduğu gizemli Tibet anlatılarının Doğu'nun mistifikasyonunda önemli rol oynadığını ifade etmek gereklidir. Tüm bunlarla beraber Teosofi Cemiyeti'nin Hindistan ve Sri Lanka topraklarında Hinduizm ve Budizme yönelik çalışmalarının farklı bir çalışmayla ele alınması gerektiği de burada belirtilmelidir.

Bütün bu çalışmalarının yanında Teosofi Cemiyeti gerek doktrinel önderi Blavatsky'nin sansasyonel kişiliği ve gerekse ürettiği literatürde ortaya koyduğu öğretiler açısından yoğun eleştirilerden kaçamamıştır. Senkretik ve eklektik bir usulle birçok gelenekten alınıp ezoterizm ve okültizm adı altında sunulan teosofik öğretiler New Age hareketine uzanan süreçte inanç ve düşünce dünyasında kimi yozlaşmaların temel etkeni olmuştur. Bu anlamda modern teosofi öğretisinin bilimsel niteliği, samimiyeti ve etkileri sorgulanmaya devam etmektedir.

### Kaynaklar

- Alexander, Kay (1992), "Roots of The New Age", James R. Lewis, J. Gordon Melton (Ed.), *Perspectives on the New Age*, New York: State University of New York Press, Albany, ss. 30-47.
- Atkinson, William Walker (2010), *Reincarnation and the Law of Karma*, New York: Cosimo, Inc., ss. 72-73.
- Barrett, David (2011), *A Brief Guide to Secret Religions: A Complete Guide to Hermetic, Pagan and Esoteric Beliefs*, Robinson.
- Bauman, Martin (2012), "Modernist Interpretations of Buddhism in Europe", David McMahan (Ed.), *Buddhism in the Modern World*, New York: Routledge.
- Borup, Jorn (2004), "Zen and the Art of Inverting Orientalism: Buddhism, Religious Studies and Interrelated Networks", Peter Antes, Armin W. Geertz, Randi Ruth Warne (Ed.), *New Approaches to the Study of Religion*, C. I, Berlin: Walter de Gruyter & Co. ss. 451-488.
- Buckland, Raymond (2005), *The Spirit Book: The Encyclopedia of Clairvoyance, Channeling, and Spirit Communication*, USA: Visible Ink Press.
- Burton, Dan; Grandy, David (2005), *Büyü Gizem ve Bilim: Batı Uygarlığında Okült*, Çev. Yasemin Tokatlı, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Caldwell, Daniel H. (2001), *The Esoteric World of Madame Blavatsky: Insights Into the Life of a Modern Sphinx*, U.S.: Quest Books.

### 30 • DOĞU ÖĞRETİLERİNİN BATIYA AKTARILMASINDA TEOSOFİ CEMİYETİ'NİN ETKİSİ

- Chant, Dell De (2009), “World Religions Made in USA: Metaphysical Communities – Christian Science and Theosophy”, Jacob Neusner (Ed.), *World Religions in America*, USA: Westminster John Knox Press, ss. 251-267.
- Chatterjee, Margaret (2005), *Gandhi and the Challenge of Religious Diversity: Religious Pluralism Revisited*, New Delhi, India: Promilla & Co.
- Chopra, Deepak (2006), *Life After Death: The Burden of Proof*, New York: Three Rivers Press.
- Chryssides, George D. (2001), *Exploring New Religions*, New York: Continuum.
- Crow, John L. (2008), “Allan Bennett and the Emergence of Buddhism in the West”, *Insight Magazine*, Ağustos, ss. 30-33.
- Dalai Lama [Tenzin Gyatso] (1996), *The Opening of the Wisdom Eye*, Illinois: The Theosophical Publishing House.
- Djurdjevic, Gordan (2014), *India and the Occult: The Influence of South Asian Spirituality on Modern Occultism*, New York: Palgrave Macmillan.
- Dodin, Thierry; Räther, Heinz (2001), “Imagining Tibet: Between Shangri-La and Feudal Oppression”, Thierry Dodin, Heinz Räther (Ed.), *Imagining Tibet: Perceptions, Projections, and Fantasies*, Somerville, USA: Wisdom Publications, Inc. ss. 395-396.
- *Encyclopedia of American Religious History* (2009), Edward L. Queen, Stephen R. Prothero, Gardiner H. Shattuck, (Ed.), C. I-II-III, Facts on File.
- Evola, Julius (1996), *Çağdaş Ruhçuluğun Maske ve Yüzleri*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Faivre, Antoine (2010), “Modern Western Esoteric Currents in the Work of Mircea Eliade: The Extent and Limits of Their Presence”, Christian K. Wedemeyer, Wendy Doniger (Ed.), *Hermeneutics, Politics, and the History of Religions: The Contested Legacies of Joachim Wach and Mircea Eliade*, Oxford University Press.
- Faivre, Antoine (2000), *Theosophy, Imagination, Tradition: Studies in Western Esotericism*, Translated by Christine Rhone, New York, Albany: State University Press.
- Gandhi, M. K. (yayın yılı yok), *An Autobiography or The Story of My Experiments with Truth*, Çev. Mahadev Desai, Ahmedabad, Navajivan Publishing House.
- “Gandhi and Theosophy” (12.04.2015), [Gandhi Serve Foundation], (çevrimiçi) [http://www.gandhiserve.org/information/questions\\_and\\_answers/faq9/faq9.html](http://www.gandhiserve.org/information/questions_and_answers/faq9/faq9.html).
- Goodrick-Clarke, Nicholas (2004), *Helena Blavatsky*, Nicholas Goodrick-Clarke (Ed.), Berkeley, California: North Atlantic Books.
- Guenon, Rene (2004), *Theosophy: History of a Pseudo Religion*, Trans. by Alvin Moore, Jr. Cecil Bethell, Hubert and Rohini Schiff, Hillsdale NY: Sophia Perennis.

- Gül, Ali (2016), *Helena Petrovna Blavatsky ve Modern Teosofi: Tarih & Öğreti*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Hammer, Olav (2004), *Claiming Knowledge*, Leiden: Koninklijke Brill.
- Heyward, Nigel (20.07.2014), “Woodward, Frank Lee (1871-1952)”, *Australian Dictionary of Biography*, (çevrimiçi) <http://adb.anu.edu.au/biography/woodward-frank-lee-9183>.
- Hexham, Irving; Poewe, Karla (2000), *Understanding Cults and New Age Religions*, Vancouver, Canada: Regent College Publishing.
- Izzo, David Garrett (2009), *The Influence of Mysticism on 20th Century British and American Literature*, USA: McFarland Company, 2009.
- Jones, Constance; Ryan, James D. (2007), *Encyclopedia of Hinduism*, USA: Facts On File, Inc.
- Lavoie, Jeffrey D. (30.05.2015), “The Spiritualism of Madame Blavatsky: An Introduction to Western Esotericism and Writings of a Victorian Occultist”, *Ex Historia*, ss. 214-246, (çevrimiçi) <https://humanities.exeter.ac.uk/media/universityofexeter/collegeofhumanities/history/exhistoria/volume4/Supplement-Lavoie.pdf>.
- Lopez, Donald S. (1998), *Prisoners of Shangri-La: Tibetan Buddhism and the West*, Chicago, USA: The University of Chicago Press, Ltd.
- Melton, J. Gordon (2008), *The Encyclopedia of Religious Phenomena*, Canton: Visible Ink Press.
- McCann, Gillian (2012), *Vanguard of the New Age: The Toronto Theosophical Society, 1891-1945*, Canada: McGill University Press.
- McClelland, Norman C. (2010), *Encyclopedia of Reincarnation and Karma*, USA: McFarland Company.
- Müller, Max (18.04.2015), “Esoteric Buddhism”, [ilk yayım yeri The Nineteenth Century (London), May 1893, ss. 767-788], (çevrimiçi) <http://www.blavatskyarchives.com/muller1.htm>.
- Nanda, Meera (2010), “Madame Blavatsky’s Children: Modern Hindu Encounters with Darwinism”, James R. Lewis, Olav Hammer (Ed.), *Handbook of Religion and the Authority of Science*, Leiden: Koninklijke Brill NV, ss. 279-344.
- Nath, Samir (1998), *Encyclopaedic Dictionary of Buddhism*, C. III, New Delhi: Sarup & Sons.
- Neuhaus, Thomas (2012), *Tibet in the Western Imagination*, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Olcott, Henry S. (MDCCCLXXXV / 1887), *Theosophy: Religion and Occult Science*, London: George Redway.
- Olcott, Henry S. (12.01.2014), *Old Diary Leaves*, (çevrimiçi) <http://www.theosophy.ph/onlinebooks.html>.
- Oldmeadow, Harry (2004), *Journeys East: 20th Century Western Encounters with Eastern Religious Traditions*, Bloomington, Indiana: World Wisdom Books.

## 32 • DOĞU ÖĞRETİLERİNİN BATIYA AKTARILMASINDA TEOSOFİ CEMİYETİ'NİN ETKİSİ

- Özkan, Ali Rafet (1998), “Teosofi ve Yeni Çağ Hareketi”, *Dinler Tarihi Araştırmaları* [Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (I : 1996 : Ankara)], Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları.
- Pedersen, Poul (2001), “Tibet, Theosophy, and The Psychologization of Buddhism”, Thierry Dodin, Heinz Räther (Ed.), *Imagining Tibet: Perceptions, Projections, and Fantasies*, Somerville MA, USA: Wisdom Publishing, Inc.
- Pike, Sarah M. (2004), *New Age and Neopagan Religions in America*, New York: Columbia University.
- Saks, David (Pesach 2013), “Soulmates: The Story of Mahatma Gandhi and Herman Kallenbach”, *Jewish Affairs*, C. 68, No. 1, Ed. David Saks.
- Santucci, James A. (2005), “The Theosophical Society”, James R. Levis, Jesper Aagaard Petersen (Ed.), *Controversial New Religions*, New York: Oxford University Press.
- Sutcliffe, Steven (2007), “The Origins of ‘New Age’ Religion Between the Two World War”, Daren Kemp, James R. Lewis (Ed.), *Handbook of New Age*, Leiden: Koninklijke Brill, NV, ss. 51-76.
- TenDam, Hans (2012), *Exploring Reincarnation*, Tasso Uitgeverij BV-Ommen.
- The Campbell Theosophical Research Library (10.08.2016), (çevrimiçi) <http://www.austheos.org.au/clibrary/bindex-olcott.html>.
- *The Wisdom of Buddhism* (1987), Christmas Humphreys (Ed.), London Buddhist Society.
- *The Life and Letters of Friedrich Max Müller*, (2005), C. II, Georgina Adelaide (Ed.), New Delhi: Asian Educational Services, ss. 350-351.
- Theosophical University Press: Online Literature (12.12.2014), (çevrimiçi) <http://www.theosociety.org/pasadena/ts/tup-onl.htm>.
- Wallace-Murphy, Tim (2010), *Hidden Wisdom: The Secrets of the Western Esoteric Tradition*, New York: The Disinformation Company Ltd.
- Wessinger, Catherine (1995), “Hinduism Arrives in America: The Vedanta Movement and The Self-Realization Fellowship”, Timothy Miller (Ed.), *America’s Alternative Religion*, New York: State University of New York Press, ss. 173-174.
- Woodward, F. L. (2002), *Some Sayings of the Buddha: According to the Pali Canon*, India: Asian Educational Services.
- Yitik, Ali İhsan (1996), *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, İstanbul: Ruh Madde Yayınları.
- York, Michael (2004), *The A to Z of New Age Movements*, UK: Scarecrow Press, Inc.
- York, Michael (2008), “New Religious Movements, Hindu Role In”, Denise Cush, Catherine A. Robinson, Michael York (Ed.), *Encyclopedia of Hinduism*, New York: Routledge. ss. 555-562.